

Ladugårdslandet – före Östermalm

Monica Eriksson

”Ladugårdslandet har några få gator, som blifvit särdeles väl bebyggda och begärliga allt sedan Kungl Djurgårdens underbart sköna nejder började draga till sig Stockholms befolkning. För att kunna gå till Djurgården måste man passera Ladugårdslandets större gator, och det råder därför på dem mycken rörelse under den vackra årstiden.”

— — — ”Det öfriga ganska vidsträckta området af denna stadsdel innehåller en massa träkojor, plank och tobaksland och är till det mesta bebodt af utfattigt folk.”

— — — ”Men jemte dessa bedröfliga skådespel har ögat i rik ersättning att fröjda sig åt lysande representationer, ty derstädes finnas garnisonens kaserner. Öfverallt skifta uniformer, blänka bajonetter och slamra släpsablar.”

— — — ”Korteligen, på Ladugårdslandet finnes mycken uselhet och mycket hjeltomod, många tjufband och många kärleksmöten. Det är ett brokigt samhälle, som erbjuder många rätt intressanta ämnen till taflor ur svenska folklifvet.”

Så karakteriseras Ladugårdslandet av August Blanche i romanen Vålnaden 1847. Blanche flyttade 1844 till Ladugårdslandet och bodde sedan i så gott som hela sitt liv i den Bergwallska malmgården som låg vid foten av Tyskbagarbergen, där Karlavägen nu går fram söder om Östra real. Blanche hade därför möjlighet att ha personliga erfarenheter av livet i denna stadsdel, som på hans tid allmänt betraktades som avlägsen och främmande och därför hotfull och farlig. Det är inte

överraskande att hemska eller romantiska miljöer ofta återfinns just på Ladugårdslandet i litteraturen från den tid då storstadens ”mysterier” stod högt i kurs.

Det är inte lätt att få en uppfattning om hur det såg ut på Ladugårdslandet innan 1800-talets esplanadsystem genomfördes och den gamla bebyggelsen efter hand försvann medan sprängskotten dånade i Tyskbagarbergen. Författaren Johan Elers säger lakoniskt: ”Som vid tomternes indelning och upplåtande på Ladugårdslandet, afseende enkannerligen skulle hafvas på Kronans Sjöfolk: så torde åbyggnaden derstädes, i början, mäst hafva bestått af små obetydliga trähus, hvaraf ännu många finnes, äfven omkring torget och de större gator.”

Från 1700-talets slut och 1800-talets första hälft finns några vyer över stadsdelen från olika håll, där Hedvig Eleonora kyrka med sin provisoriska takhuv dominerar den kringliggande låga bebyggelsen. Så många fler offentliga byggnader fanns inte för konstnärerna att avbilda – förutom Hedvig Eleonora fanns Artillerigården nedanför kyrkan, Fredrikshov längst österut vid Storgatan och de kaserner som från 1800-talets början uppfördes för militären på Ladugårdslandets östra del. Vid Sibyllegatan, nära kyrkan och torget, fanns Kronobageriet vars äldsta del är från 1580.

En nattlig eldsvåda vid Träsktorget framställs dramatiskt av Pehr Hilleström på en stor målning

från omkring 1800. Vi befinner oss vid nuvarande Eriksbergsplan, där Träsktorget – 1865 omdöpt till Roslagstorg – låg vid södra stranden av den gangsa stora Träsksjön. Det vatten som skymtar i tav-lans förgrund är Rännilen, som flöt fram där Birger Jarlsgatan nu går och som utgjorde Träsksjöns utlopp i Packartorgsviken, Nybrovikens innersta del. Rännilen var också den naturliga gränsen mel-lan Norrmalm och Ladugårdslandet.

Såväl Träsksjön som Rännilen och Packartorgs-viken var vid denna tid nästan stillastående vat-tensamlingar där man slängde sopor och avskrä-de som grundade upp och förstörde de en gång fris-ka och behagliga vattnen. Norrmalmsborna lär redan i slutet av 1600-talet ha klagat över att viken vid Packartorget höll på att fyllas igen av avskrä-de. Hos Elers läser vi: "Ladugårdslands invånare besvärade sig 1743, så väl deröfver, att hamn och stränder igänfylldes, så att knapt en vedbåt kunde lägga till Packaretorget – att inga skepp och far-tyg kunde segla i Ladugårdslandsviken, för fyll-ning och vrak skull..."

Man finner tidigt förslag om att Rännilen och Packartorgsviken borde fyllas igen, bland annat hos J L Odhelius, assessor i Collegium Medicum och läkare vid Serafimerlasarettet, som 1785 höll ett tal i Vetenskapsakademien över ämnet "Död-ligheten i Stockholm".

Många hävdade tvärtom att vattendragen inte alls borde fyllas igen utan rensas och muddras upp så att man skulle kunna återställa den gamla vat-tenförbindelsen mellan Norrmalm och Ladugårds-landet. J C Linnerhielm skildrar Ladugårdslandet i ett brev i sina resor i Sverige (29 juni 1794) och talar där om "det fordna så kallade Träsket, som rättnu aldeles försvinner, och inom få år kan lika-som en del utjordar i gamla Jord-böcker få heta obefinteligt." Han fortsätter: "I andra länder gräf-ver man Canaler till communication imellan Plat-ser. Här låter man Naturens egna vattenledning-

Eldsvåda vid Träsktorget omkring 1800. Oljemålning av Pehr Hilleström. Foto Francis Bruun. SSM.

ar igenväxa och fyllas. Huru lätt skulle icke full communication kunnat med båtar bibehållas imellan Brunns-viken och Ladugårdslands-viken, till många Stadens och Landets Invånares båtnad?"

P G Cederschiöld författade 1827 ett memorial till Svenska Läkaresällskapet "Om Sundhetstill-ståndet i Stockholm och Medlen till dess förbät-trande". Han talar om osunda ångor i luften och nämner i detta sammanhang "Nybro-wiken och den

derifrån till Brunns-wiken fordom farbara, men nu till ett stinkande dike förvandlade kanalen...". Han vet att vattnet i Nybroviken är "högst orent och otjenligt till matlagning" och att det är ont om brunnar med gott dricksvatten – på Ladugårdslandet finns knappt någon. Detta skulle förbättras om vattendragen rensades och muddrades och det blev förbjudet att kasta sopor i vattnet. Därför borde "Nybroviken upprensas, och den fordna kanalen åter öppnas genom Träsket, ut till Brunns-wiken".

Nybrovikens vatten kommenteras drastiskt av Cederschiöld: "Huru rent och helsosamt det myckna linne kan blifwa, som dagligen twättas i Nybroviken, hwarest watten är, genom gödsselfyllningens upplösning, tjockt som en mörja, lemnar jag derhän; men rysligt är det att se watten der häm-

tas till och med till matlagning. En Twätterska, som jag en gång frågade, huru hon kunde få linnet rent, swarade: att det också blott kunde lyckas med sådant linne, som wore want att der twättas."

Vattnet gick ända in till Packartorget, som först 1854, när vikens innersta del redan var igenfylld, döptes om till Norrmalmstorg. Packartorget var en enkel småbåtshamn och last- och packningsplats där stadens bestraffningsredskap sedan 1776 var uppställda – Kopparmatte, skampåle och annat. Dessa flyttades 1815 till Träsktorget där de stod kvar till 1865. Nya bron – Nybron – över Ladugårdslandsviken omnämns redan 1641. Amiralitetet byggde bron och underhöll den till 1666, då staden tog över. Mitt på bron fanns luckor som kunde fällas upp när båtar skulle passera.

Det osunda Katthavet, vikens innersta del, fylldes igen i början av 1850-talet för att ge plats åt Berzelii park, en skapelse av den unge arkitekten Knut Malte Forssberg. Men ända tills detta var genomfört diskuterades livligt möjligheten att återställa den gamla sjöförbindelsen upp till Brunns-wiken via Rännilen och Träsket.

En tidig utsikt över Ladugårdslandet finner man på en akvarell av Axel Fredrik Lilienstolpe från 1830. Från konstnären Carl Gustaf Ecksteins ateljé vid Regeringsgatan 93 ser man ut mot en lantlig trakt med Hedvig Eleonora kyrka i fonden. Till vänster i bilden skymtar en del av Humlegården. På Tyskbagarbergen ännu längre bort ser man några väderkvarnar. Upp mot Ladugårdslandstorg och kyrkan leder Humlegårdsgatan, som sedan fortsätter i Storgatan. Detta var vägen österut över Ladugårdslandet. Någon ordnad strandväg eller strandgata fanns ännu inte. Man kunde inte ens ta sig fram till fots längs hela stranden, som kantades av vedskutor, skjul och upplag. Skeppsvarvet Terra Nova, grundat av handelshuset Grill, fanns vid Nybroviken under 1700-talet. På varvets plats

Utsikt från Ecksteins ateljé, Regeringsgatan 93, mot Ladugårdslandet. Akvarell av Axel Fredrik Lilienstolpe 1830. Foto Mark Honjo. SSM.

uppfördes 1830 Andra Livgardets kasern. En mindre del av Ladugårdslandet hade berörts av 1600-talets stadsplaner och fått ett rutnät mellan Nybroviken och Tyskbagarbergen. Humlegårdsgatan, Storgatan, Ladugårdslandstorg och tomt för en kyrka hade då stakats ut. Men resten av stadsdelen var oreglerad och hade behållit sitt lantliga utseende.

I Humlegården, kunglig trädgård som senare blev allmän park, uppfördes på 1870-talet en byggnad för Kungliga biblioteket, som skulle flytta från Slottet till nya lokaler. Många förfasade sig över läget, som ansågs vara mycket illa valt – på tok för avlägset från stadens centrala delar. Överbib-

liotekarie Klemming tyckte att detta snarare var att betrakta som en fördel – tjänstemännen skulle få arbetsro, och endast verkligt seriösa forskare skulle ta sig dit.

Att Humlegården kunde anses som så avlägsen kan väl förvåna. Men man kan jämföra med hur denna trakt framställs i Ridderstads roman "Samvetet eller Stockholms mysterier", som kom ut 1880: "denna ödsliga, vanlottade och misstänkta trakt, som eger sitt stortorg i det så kallade Träsket, sitt palats i den på ett berg belägna, af orenlighet och armod omgifna boning, hvare de så kallade "Prinsens gubbar" blifvit inhyste, och sina monumentala prydnader i spöpålen och schavot-

"Blasieholmen och Ladugårdslandsvikens omgifningar sedda från Slottstaket år 1840. Tecknad efter minnet." Akvarell av Johan Ludvig Furst 1890-talet. Foto Francis Bruun. SSM.

ten. Van vid skönare föremål och bättre utsigter, är det ej utan en viss fasa, som man besöker denna del af Stockholm." Med Prinsens gubbar och deras hus avser Ridderstad interimsmilitärförsörjningshuset. Promenaden fortsätter vidare "uppför en stenig och ojemn bergsklint, som utgör början af vestra Humlegårdsgatan." --- "På högra sidan om dem utbredde sig Humlegårdens park, och höstvinden susade i dess redan till större delen afbladade träd, till venster om dem stod den ena träkojan bredvid den andra..." --- "Vestra Humlegårdsgatan är icke stenlagd, utan liknar en vanlig landsväg. Höstregnet hade upplöst väggruset, och den var mindre promenadbar än någonsin."

På 1840-talet, vid den tid då August Blanche flyttade till Ladugårdslandet, bodde i närheten av Nybroplan en pojke som hette Johan Ludvig Furst. I slutet av 1800-talet ägnade han sig åt att ur minnet måla Ladugårdslandet så som stadsdelen såg ut i hans barndom. Han visar oss i stora detaljrika akvareller en enkelt bebyggd stad med låga hus och oordnad strandkant. De få offentliga byggnader som finns är Hedvig Eleonora kyrka med Artillerigården, Livgardets till häst kasern och Fredrikshov. Vi ser hur Nybroviken, över vilken Nybron leder, sträcker sig ända in till Packartorget. På Packartorget fanns en "orenlighetsreservoar", som Furst också har tecknat av.

"Utsigt af Nybron med Hamnen" på 1840-talet. Tecknat efter minnet. Akvarell av Johan Ludvig Furst 1901. Foto Francis Bruun. SSM.

Ladugårdslandstorg med Hedvig Eleonora kyrka och kyrkoherdebostället. På torget två spruthus. Akvarell av Fritz Lindvall efter äldre förlaga. Foto Mark Honjo. SSM.

Ladugårdslandstorg och den länge halvfärdiga Hedvig Eleonora kyrka imponerade inte på besökare. Linnerhielm säger i sitt tidigare citerade brev att torget är "stort och öde, i många afseenden ett bedräfligt Torg". Författaren Elers konstaterar: "Vid Torget och Storgatan i hörnet af Kyrkogården, är Kyrkoherde-Bostället. I öfrigt äro der inga större byggnader att anmärka. Tvänne Spruthus äro på Torgets Östra sida anlagde." Spruthusen byggdes på 1700-talet och var förvaringsplatser för eldsläckningsutrustning. När Stockholm fick brand-

kår 1875, skulle Ladugårdslandet liksom de andra stadsdelarna få en brandstation. Den första stationen inrymdes i likvagnsbodarna intill kyrkoherdebostället, vid torgets östra sida. Det var anspråklösa lokaler som man disponerade tills kyrkoherdebostället med tillhörande byggnader skulle rivas i början av 1880-talet. Brandkåren flyttade snett över torget till fastigheten i hörnet mot Sibyllegatan. Inte heller där blev man kvar länge. Allt eftersom stadsdelen växte flyttade brandstationen ytterligare två gånger.

Viktigast vid torget var självfallet Hedvig Eleonora kyrka, grundlagd 1658 på initiativ av Karl X Gustav. Arkitekt var Jean de la Vallée. Byggnaden var knappt mer än påbörjad när arbetet avstannade, av brist på pengar. I östra hörnet av kyrkogården intill Storgatan uppfördes en provisorisk kyrka av trä. Denna enkla byggnad var snart fallfärdig. 1730 började man åter bygga på Hedvig Eleonora kyrka. Göran Josua Adelcrantz tog över arbetet och gjorde förslag till en vacker kupol, men denna utfördes aldrig. Kyrkan var färdig att invigas 21 augusti 1737, utan kupol men med en åttkantig tråhuv som för lång tid skulle dominera Ladugårdslandets silhuett. "Brännvinspannan" kallades den allmänt. Först på 1860-talet fick kyrkan en kupol, ritad av F W Scholander.

Hedvig Eleonora kyrka vid Ladugårdslandstorg. I likvagnsbodarna intill kyrkoherdebostället fanns ladugårdslandets första brandstation. Tuschlivering av Knut Alfred Ekwall 1860-talets senare del. Foto Mark Honjo. SSM.

Linnerhielm besökte Hedvig Eleonora kyrka på sin vandring över Ladugårdslandet. "Jag gick in och betraktade med nöje ämnet till en ganska vacker kyrka. Huru vida den mycket vunnit i storhet och anseende utvärtes genom dess hvitlimning, i stället att Teglet förr var obetäckt och blott fogorne hvitstrukna, törs jag ej avgöra; men skada är uppenbarligen att Kyrkan inuti aldrig blifvit färdig."

Vid mitten av 1850-talet uppfördes en liten teater, Ladugårdslandsteatern, vid norra sidan av Ladugårdslandstorg. Bebyggelsen kring torget var i övrigt anspråkslös. Onsdagar och lördagar var det torghandel på torget, men annars var det säkert ödsligt, som Linnerhielm tyckte.

Söder om kyrkan låg Artillerigården, som till mitten av 1700-talet var bebyggd med enkla förrådskaserner och små trähus som användes som verkstäder för smeder och andra hantverkare. C J Cronstedt ritade de kasernbyggnader av sten som uppfördes på 1760-talet.

Utländska besökare har också haft synpunkter på Ladugårdslandet. C G Küttner, en tysk rese- när, besökte Sverige under 1700-talets sista år. Ladugårdslandet tilltalade honom inte. Stadsdelens avlägsnare delar liknade mest en eländig och smutsig by utan ordentligt stenlagda gator. Man kunde knappast tro att ett sådant område hörde till huvudstaden. Trots detta fann han i denna del av staden även vackra utsikter och måleriska vyer. Küttner besökte också Humlegården men blev inte särskilt förtjust. Där fanns vanskötta alléer och illa underhållna gräsmattor. Ändå hade Humlegården ett slags lantlig charm som han fann inte helt oäven. Om Hedvig Eleonora kyrka noterar han bara torrt att den inte är sevärd.

En annan tysk resenär, J Fr L Hausman, som i början av 1800-talet besökte Stockholm, anser att Gustav Adolfs torg och den närmaste delen av norra förstaden gör ett imponerande intryck, sär-

*Utsikt över Stockholm från
Djurgården. Akvarellerad
tuschteckning av Mårten
Sturzenbecher 1794. Foto
Francis Bruun. SSM.*

*Storgatan vid Fredrikshov.
Oljemålning av Victor Forssell
1892. Foto Mark Honjo. SSM.*

skilt i jämförelse med Gamla Stan, som han inte alls tycker om. Men ju längre bort han kommer från stadens centrala delar, desto mer avtar hans uppskattning. Stadens utkanter, t ex Ladugårdslandet, liknar med sina torftiga trähus och sina gator utan stenläggning mer en by än en residentsstad.

Att klagomålen över gatornas dåliga skick inte

var ogrundade bekräftar Elers: "Med gatuläggningen lär icke gått mycket fort: Ännu i sednare tider, voro ostenlagde gator på Ladugårdslandet."

Den som ville färdas österut över Ladugårdslandet fortsatte längs Storgatan. Linnerhielm anmärker: "Granna Equipager, af hvarjehanda utseende och namn, rullade mig förbi." Storgatan hade högre status än andra gator på Ladugårds-

landet – här färdades man till och från Djurgården. Snart kom han fram till Fredrikshov, "...ett ofullkomnadt Lust-Slott. Du vet att först uppbyggdes blott den lilla Pavillonen, som i sednare tider blif-

*Jungfrugatan från norr med Tyskbagarbergen. I fön-
den Hedvig Eleonora kyrka. Akvarell av Herman
Müller 1885. Foto Mark Honjo. SSM.*

vit på olika sätt använd, och ämnades till ett Jagt-Slott för Konung Fredric den Förste. Men sedan uppfördes sielfva Slottet, som ännu blott består af en vinkel och tydligen visar sig icke vara fullbyggt mer än till hälften. Här bodde framlidna Enke-Drottningen Lovisa Ulrica... Läget är på denna sidan täckt genom utsigt åt Saltsjö-viken och Hufvudstaden; men åt den andra ligger det emot sluttningen af kullriga berg, som sakna all fägring. Sedan bemälta Enke Drottningens död flyttades Arsenalens alla Tropheer och Gevär hit...". Arsenalen, som förvarats i palatset Makalös innan den fördes över till Fredrikshov, flyttades 1802 till Orangeriet i Kungsträdgården. Fredrikshov blev därefter Svea Livgardes kasern.

Längre norrut på Ladugårdslandet, mellan nuvarande Karlavägen och Valhallavägen, låg de illa beryktade Tyskbagarbergen – namnet kommer av den tyskfödde bagaren Mårten Kammecker som hade sin verksamhet här på 1600-talet. Där fanns enkel trähusbebyggelse av den typ som var vanlig i stadens utkanter. Tyskbagarbergen skulle under 1800-talets sista decennium efter hand sprängas bort och nästan helt utplånas. Den första vägen genom bergen sprängdes fram 1867. Nybrogatan förlängdes norrut genom den så kallade Karl XV:s port. Den gången var avsikten att skapa en bekväm väg ut till Värtan.

Det sista stycket på vägen över Ladugårdslandet kan vi åter följa Linnerhielm: "Öfver en liten stenig och sumpig plan eller väg, eller ock genom en ofta förbuden och nekad gångstig under Alléer efter en ödelagd Trädgård, kommer man på den långa Djurgårdsbron...". Så går han över bron och ser sig tillbaka: "Åt andra sidan om bron syntes först en lugn vik, där unga sjömän badade eller simmade, sedermera ett Skeppshvarf, och deröfver sågs Ladugårdslandet med sin åttakantiga Kyrka, samt längre till vänster en del af Norrmalm och sielfva Staden med det majestätiska Slottet."